

Celelalte contribuții folosesc cu precădere informațiile epigrafice. Oarecum în continuarea primei cercetări a lui Valvo se află studiul acestuia în colaborare cu A. Russi, *Note storiche sul nuovo termine graccano di Celenza Valforte*, p. 225—251.

Studiul lui Mariano Malavolta, *La carriera di L. Afranio (cos. 60 a.C.)*, p. 251—305, urmărește cariera unui personaj secundar al „revoluției romane”, L. Afranius, partizan al lui Pompeius; concentrarea exclusivă a atenției asupra „personajelor principale” creează uneori — în viziunea autorului — o imagine deformată a realității.

Secțiunea epigrafică a volumului mai cuprinde patru studii: Raffaele Palmieri, *Un nuovo documento epigrafico per il problema della tribù di Sinuessa*, p. 305—315, și *Nuove iscrizioni di Capua Sinuessa, Suessa e revisione di „Ephemeris epigraphica”, VIII, 566*, p. 315—339, Guido Barbieri, *Ancora sugli acrostici*, p. 339—343, și Federico Barbieri, *Conguaglio fra l'Engström, il Lommatzsch, il Diehl, il D. e varie*, p. 343—404, acesta din urmă, de fapt, un tabel al concordanței textelor din lucrările menționate în titlu.

Volumul se remarcă, deci, prin înaltul său profesionalism, confirmând prestigiul colecției patronate de către Institutul Italian pentru Istorie Antică.

București, mai 1984

Vlad Nistor

JAKOB SEIBERT, *Das Zeitalter der Diadochen*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, XVI+272 p. (Erträge der Forschung, 185)

După *Alexander der Große*, Darmstadt, 1972, lucrarea de față este a doua contribuție apărută în colecția „Erträge der Forschung” a lui Jakob Seibert, specialist de necontestat al problemelor lumii elenistice, autor, între altele, al unei lucrări fundamentale despre Ptolemeu I¹. Ne grăbim să spunem că volumul pe care îl recenzăm constituie un adevărat model al genului cultivat de prestigioasa colecție de la Darmstadt: prezentarea critică a izvoarelor, apoi conturarea principalelor probleme, urmată de indicații bibliografice comentate pe larg.

Lucrarea este divizată în șase mari părți: izvoarele (p. 1—69), cronologia epocii diadohilor (p. 70—81), desfășurarea istoriei diadohilor (p. 82—167), probleme centrale ale istoriei diadohilor (p. 168—190), prosopografia (p. 191—238), bibliografie suplimentară (p. 239—252).

Partea cea mai solidă din lucrare o constituie analiza izvoarelor literare, însoțită și de cîteva reflecții metodologice impuse de *Quellenforschung* (p. 23—26). Evoluția acestei metode în secolul trecut, cu toate realizările, dar și cu neimplinirile sale, este prezentată pe larg. În stadiul actual al cercetării — arată, pe bună dreptate, J.S. — mai important decît efortul unilateral de a identifica nume de istorici care să fi stat la originea scrierilor care ne-au parvenit este faptul de a evidenția tendințele tradiției literare păstrate (p. 25). Autorii sînt prezenți în două secțiuni: mai întîi autorii contemporani cu epoca diadohilor, ale căror scrieri nu ne-au parvenit decît fragmentar, apoi autorii mai tîrziu, de la care s-au păstrat informații mai ample. În finalul fiecărei prezentări se indică o bibliografie consistentă.

Inscripțiilor li se acordă mult mai puțin spațiu (p. 54). Sînt indicate principalele culegeri de inscripții, cuprinzînd, între altele, și documente referitoare la epoca diadohilor. Credem însă că lista ar fi putut fi mai cuprinzătoare. De asemenea, după părerea noastră, s-ar fi impus și un capitol consacrat izvoarelor papirologice, la care pe parcurs se fac, desigur, referiri (vezi indicele), dar care ar fi meritat o tratare unitară, alături de celelalte categorii de surse. În schimb, izvoarele numismatice se bucură de un comentariu remarcabil de cuprinzător și sistematic (p. 55—67). Dintre mărturiile arheologice, sînt reținute numai reprezentările plastice ale stăpînitorilor epocii (p. 67—69).

Foarte clară și bine documentată apare expunerea problemelor privind cronologia perioadei (cap. al II-lea) și desfășurarea efectivă a istoriei diadohilor (323—281 i.e.n. — cap. al III-lea).

Dacă aceste prime trei capitole formează cadrul general — spațial și evenimentțial — al epocii diadohilor, ultimele trei sînt dedicate aspectelor particulare.

Între „problemele centrale” autorul situează: adunarea oștii în lumea macedoneană, năzuințele diadohilor de a-și legitima stăpînirea, raportul dintre orașe și stăpînitor și diviniza-

¹ *Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I.*, München, 1969 (Münchener Beiträge zur Papyruskunde und antiken Rechtsgeschichte, 56). Alte lucrări: *Metropolis und Apoikie*, Diss. Würzburg, 1963; *Historische Beiträge zu den dynastischen Verbindungen in hellenistischer Zeit*, Wiesbaden, 1967 (Historia-Einzelschriften, II, 10, 1967); *Die politischen Flüchtlinge und Verbannten in der griechischen Geschichte* (Impulse der Forschung, 30), 2 vol., Darmstadt, 1979.

rea diadohilor. În ceea ce ne privește, am fi adăugat un capitol intitulat *Război și pace în epoca diadohilor*, în care am fi prezentat în mod unitar informația, de altfel deosebit de bogată, pe care o tratează autorul, dar care este dispersată în diferitele subcapitole din partea a III-a (istoria politică a diadohilor) — un exemplu : asediul Rhodosului (p. 142—144) —, partea a V-a (prosopografie) și partea a VI-a (subcapitolul *Heerwesen*, p. 239—240). Un capitol astfel conceput ar fi putut cuprinde : considerații privind armatele elenistice, noile tehnici de asediu, dezvoltarea mercenariatului, considerații pe marginea tratatelor de pace sau de alianță încheiate în epocă etc.

Capitolul dedicat prosopografiei respectă principiul alfabetic : pe rind, sint realizate „fișele” principalelor personalități ale epocii diadohilor. În sfârșit, ultimul capitol oferă literatură suplimentară pentru următoarele chestiuni : (1) armata ; (2) flota ; (3) stat—administrativ—societate ; (4) economie—finanțe ; (5) fondarea de colonii ; (6) orașe și regiuni (istorii locale).

Astfel realizată, lucrarea lui J. S. este, după părerea noastră, din toate punctele de vedere, o reușită. Profităm de ocazie pentru a ne exprima totalul dezacord cu R. D. Milns, *JHS*, 95, 1975, p. 249—250, care, referindu-se la lucrarea precedentă a lui J. S. (*Alexander der Große*), pretinde că asemenea întreprinderi n-ar fi de folos pentru istorici. Să fie oare de puțin utilitate o sistematizare atât de riguroasă a unui material faptic și interpretat cuprinzând contribuțiile a peste 100 de ani de istoriografie (de la Droysen încoaec)? Lucrările tip *Forschungsbericht* bine întocmite reprezintă, într-o epocă în care tocmai abundența publicațiilor a determinat recursul la bibliografii analitice și alte metode de informare, o mare necesitate.

Desigur, lucrările de acest tip se cer pe parcurs îmbunătățite, aduse la zi prin diferite *Nachträge*, cum, de altfel, arată însuși autorul în prefața volumului pe care îl recenzăm (p. XV). Tocmai de aceea ne permitem să atragem atenția asupra unor omisiuni (puține și nu foarte importante).

Ni se pare că subcapitolele al 3-lea (*Staat—Verwaltung—Gesellschaft*) și al 4-lea (*Wirtschaft—Finanzen*) din partea a VI-a (p. 241—243) ar fi putut fi mai cuprinzătoare. Aspectele economico-sociale și administrative nu pot fi, desigur, tratate pe întinderi mici de timp, ci doar privite în ansamblul lumii elenistice. De aceea, credem că bibliografia ar fi trebuit să conțină mai mult sau mai puțin lucrări consacrate acestor aspecte în întreaga perioadă elenistică. Dăm, în cele ce urmează, o listă de lucrări, dintre care credem că cel puțin unele și-ar fi meritat locul în bibliografia indicată de J. S. : I. Bieżunska-Małowist, *L'esclavage dans l'Égypte gréco-romaine*, 1. *Période ptolémaïque*, Varșovia, 1974 ; B. Funck, *Zu den Landschenkungen hellenistischer Könige*, *Klio*, 60, 1978, 1, p. 45—55 ; H. Heinen, *Sur le régime du travail dans l'Égypte ptolémaïque au IIIe s. av. J. C.*, în *Le monde grec. Pensée, Littérature. Histoire. Documents. Hommages à Claire Préaux*, Bruxelles, 1975, p. 656—662 ; idem, *Zur Sklaverei in der hellenistischen Welt*, *Ancient Society*, 7, 1976, p. 127—149 ; 8, 1977, p. 121—154 ; H. Kreißig, *Fragen der sozialökonomischen Basis des Hellenismus des Ostens*, *JWG*, 1971, 2, p. 119—128 ; idem, *Landed property in the „hellenistic” Orient*, *Eirene*, 15, 1977, p. 5—26 ; M.A. Levi, *Ricerche su schiavitù e lavoro tributario nel mondo ellenistico*, *Rendiconti della Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche dell'Istituto Lombardo*, 108, 1974, p. 25—65 ; idem, *Ne liberi ne schiavi. Gruppi sociali e rapporti di lavoro nel mondo ellenistico-romano*, Milano, 1976 ; R. Taubenschlag, *The law of Graeco-Roman-Egypt in the light of the papyri*, 332 B. C.—640 A. D., Varșovia, 1955 ; H.-J. Wolff, *Hellenistisches Privatrecht*, *ZRG*, 90, 1973, p. 63—90.

La subcapitolul *Koloniegründungen* (p. 243), la bibliografia generală ar fi fost de adăugat R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1974 (capitolele despre urbanismul în epoca elenistică, marcat printr-o schimbare structurală impusă de caracterul de creații *ex nihilo* al coloniilor din regatele elenistice).

În ceea ce privește diferitele aspecte de istorie regională în vremea diadohilor, ne îngăduim și aici o schiță de *addenda*.

(a) *Tracia* (căreia nu i se dedică un paragraf separat, ca, de exemplu, *Illyrer*, p. 249) : de adăugat la studiul citat al lui G. Mihailov, *Athenaeum*, 39, 1961, p. 33—44, un studiu ceva mai recent al aceluiași cercetător : *La Thrace et la Macédoine jusqu'à l'invasion des Celtes*, în *Ancient Macedonia*, 1, Thessaloniki, 1968 (1970), p. 76—85. La studiul citat al prof. D. M. Pippidi, *Ancient Macedonia*, 2, 1973 (1977), p. 390—396, trebuie adăugate, cel puțin, contribuțiile aceluiași învățat din *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 92—95. Remarcăm că nu se amintește decît foarte vag (p. 214) de campania lui Lisimah contra lui Dromichaites, regele get (Diod., 21, 12), cu atît mai puțin de bibliografia consacrată subiectului (în afară de studiul Giovannei Saita, *Kokalos*, 1, 1955, p. 62—154). Ar fi fost de amintit aici, cel puțin, C. Daicoviciu, *Il paese di Dromichele, Dacica*, Cluj, 1970, p. 97—100 ; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 55—64 (vezi acum și ediția din 1982, p. 40—44). Pentru coloniile grecești din Dobrogea (Callatis, Tomis, Histria) sub stăpînirea lui Lisimah : Vl. Iliescu, *Bemerkungen zur außenpolitischen Krise der westpont-*

schen Griechenstädte in der zweiten Hälfte des 4. Jhr. v.u.Z., în *Die Krise der griechischen Poleis*, 1. Bd., hrsgb. von O. Jurewicz und H. Kuch, Berlin, 1969, p. 51–55; idem, *Die Außenpolitische Krise der Poleis Klein-Skythiens im 4. Jh. v.u.Z.*, în *Hellenische Poleis*, 2. Bd., hrsgb. von E. Ch. Welskopf, Berlin, 1974, p. 664–681.

(b) *Thesalia* (fără paragraf separat): de menționat Chr. Habicht, *Epigraphische Zeugnisse zur Geschichte Thessaliens unter der makedonischen Herrschaft*, Ancient Macedonia, 1, Thessaloniki, 1968 (1970), p. 265–279 (pentru epoca diadohilor: p. 265–269).

(c) *Epir* (p. 249): ar fi trebuit, fără îndoială, amintită monumentală lucrare a lui N. G. L. Hammond, *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford, 1967 (despre epoca în discuție: p. 557–588).

(d) *Sparta* (p. 251): ar fi fost de amintit capitolul consacrat epocii diadohilor din cartea lui P. Oliva, *Sparta and her social problems*, Praga, 1971, p. 201–208.

(e) *Palestina* (s.u. *Syrien*, p. 251): ar fi trebuit, eventual, menționată, alături de F.-M. Abel, *Revue biblique*, 44, 1935, p. 559–581, și sinteza aceluiași, *Histoire de la Palestine depuis la conquête d'Alexandre jusqu'à l'invasion arabe*, 1, Paris, 1952, p. 22–53 (epoca diadohilor).

După cum se vede, nici una din considerațiile noastre nu este în măsură să pună la îndoială valoarea lucrării lui J. S. Cartea se poate consulta cu mare ușurință datorită tablei de materii amănunțite și, mai ales, grație indicilor (de autori moderni și de nume antice, termeni notabili). Bibliografia (în ordinea cronologică a aparițiilor) figurează la sfârșitul fiecărui subcapitol sau paragraf, astfel că se poate consulta foarte comod. După părerea noastră, cartea reflectă obiectiv stadiul cercetării la ora actuală.

București, februarie 1984

Alexandru Avram

KARL CHRIST, *Römische Geschichte und Wissenschaftsgeschichte*. Erster Band: *Römische Republik und augusteischer Principat*; Zweiter Band: *Geschichte und Geschichtsschreibung der römischen Kaiserzeit*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982, 1983, VIII + 275, VIII + 287 p.

Cele două volume la care ne vom referi în cele ce urmează reprezintă primii doi volume ai unui triptic care va fi în curând completat de un al treilea, promis de autor (vol. 1, p. VIII), consacrat studiilor de istoriografie.

Karl Christ este bine cunoscut în cercurile specialiștilor în istoria romană, nu în ultimă instanță prin prețioasele instrumente de lucru pe care le-a oferit (*Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, 3 ediții pînă în 1980), prin culegerile de studii editate pe probleme (*Krise und Untergang der Römischen Republik*, Darmstadt, 1979; *Der Untergang des Römischen Reiches*, Darmstadt, 1970) sau prin remarcabila sinteză a evoluției istoriografiei consacrate Imperiului Roman (*Von Gibbon zu Rostovtzeff*, ed. a 2-a, Darmstadt, 1979). Profesorul de la Marburg se remarcă în primul rînd prin varietatea preocupărilor, în care se disting citeva direcții mai importante: relațiile dintre romani și triburile germanice, istoria social-economică a Imperiului Roman, istoriografia Romei antice. Aceste aspecte sînt urmărite atît în lucrările de mai mari dimensiuni, cît și în diferite articole publicate în reviste, dintre care o bună parte sînt reunite în cele două volume pe care la recenzăm.

Studiile înmănunchate în aceste volume fuseseră aproape toate inițial publicate în reviste (*Historia*, *Chiron* etc.), *Festschriften* sau culegeri tematice. La acestea se adaugă citeva *Erstveröffentlichungen*: în vol. 1: *Sklavenführer* (p. 75–91); *Der Untergang der Römischen Republik in moderner Sicht* (p. 134–167); *Die Dialektik des augusteischen Principats* (p. 253–263); în vol. al 2-lea: *Der Niedergang des Römischen Reiches aus der Sicht der neueren Geschichtsschreibung* (p. 199–233). K. C. însuși distinge citeva „centre de greutate”. În primul volum accentul cade pe următoarele probleme: războaiele punitice (*Hannibal und Scipio Africanus*, p. 1–15; *Probleme um Hannibal. Eine Einleitung*, p. 16–41; *Zur Beurteilung Hannibals*, p. 42–74); criza și decăderea Republicii Romane (*Sklavenführer*; *Caesar und Ariovist*, p. 92–133; *Der Untergang der Römischen Republik in moderner Sicht*, p. 134–167); Principatul lui Augustus și politica împăratului față de germani (*Zur Beurteilung der Politik des Augustus*, p. 168–182; *Zur augusteischen Germanienpolitik*, p. 183–239; *Zur römischen Okkupation der Zentralalpen und des nördlichen Alpenvorlandes*, p. 240–252; *Die Dialektik des augusteischen Principats*). În al doilea volum, studiile se pot grupa după următoarele teme: relațiile dintre romani și barbari în Imperiul Roman (*Römer und Barbaren in der hohen Kaiserzeit*, p. 28–43; *Die Militärgeschichte der Schweiz in römischer Zeit*, p. 44–85; *Zur Geschichte des hessischen Raumes in der römischen Kaiserzeit*, p. 86–100); chestiuni referitoare la